

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље), д-ра *Храстје Маџа* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

RUSKI PISCI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI — ODRAZI I UTJECAJI —

Utjecaj ruskih pisaca na hrvatsku književnost bio je, naročito za posljednjih stotinu godina, i snažan i značajan. Može se reći, da je u izvjesnom vremenskom razdoblju, napose u doba izgradnje hrvatskoga književnog realizma u drugoj polovici XIX. stoljeća, ruska književna misao bila pravom učiteljskom riječju mlađoj hrvatskoj književnosti.

Tu ulogu nisu nametnule ruskoj književnosti kod Hrvata samo književne potrebe. Jer uporedo, ili čak i prije samih književnih potreba, isticala se kod Hrvata, izloženih putem Austro-Ugarske izravnom pritisku germanske kulture, neophodna nužda misaonog povezivanja hrvatske kulturno-političke sfere s ruskom kao duhovnim uporištem u borbi Hrvata za svoje nacionalno oslobođenje od njemačke političke i kulturne dominacije. Nastojalo se zato putem ruskih kulturnih i književnih postignuća upoznati zemlju i narod, od kojega se očekivala pomoć u borbi za narodno oslobođenje. Kako je i taj posao bio u tadašnjim prilikama mučan, dokazuje činjenica, da je Hrvatima bio u velike otežan izravan dodir s Rusijom, pa se hrvatska knjiga morala služiti tuđim, pretežito njemačkim posredništvom pri uspostavljanju i izgradnji prvih, a i kasnijih književnih veza. To je i razlog, što se još godine 1880. istaknuti preporodni pisac hrvatski Bogoslav Šulek žali (u „Vijencu“, 1880, str. 253.) zbog takva stanja. „Kod nas se još obično misli — piše Šulek — da je Rusija bogzna koliko zaostala u duševnom razvitku za zapadnom Evropom uopće i da jošte svejednako vrlo sporo napreduje u obrazovanju; pa da bi mi imali razloga povesti se u čemu za ruskim narodom i ugledati se u njegov primjer, — to pogotovo ne pada nikomu na um, jer toga nitko ne vjeruje. *Uzrok je ovome mnijenju našinaca, što oni sve svoje znanje ruskih odnošaja crpe iz mutnih njemačkih izvora.* Nu ako je Nijemcima za tim stalo prikazivati Rusiju kao kolosa zemljanih nogu, nama mora da je za tim stalo poznati Rusiju kakova jest u istinu, a to ćemo tek onda moći, kad ju stanemo proučavati na samom izvoru, pa ćemo onda zaista s ponosom na našu jednorodnu rusku braću gledati“. A ukoliko je i dolazilo do izravna dodira, na primjer u preporodno doba, taj se dodir odvijao silom prilika po liniji najmanjega otpora: njemačka i ruska reakcija prve polovine XIX stoljeća, povezane u doba kancelara Metternicha zajedničkim političkim interesima, trpjele su, kako je poznato, kontroliran dodir austro-ugarskih Slavena s Ru-

sijom samo putem ruskih konzervativnih političkih krugova. Tako je, eto, došlo i do prvoga značajnijeg dodira između hrvatskih i ruskih intelektualaca, pretežito književnika i slavista, četrdesetih godina prošloga vijeka: Gajev put u Rusiju godine 1840., a zatim naučno putovanje nekolicine ruskih slavista (Sreznjevskoga, Bodjanskoga, Preisa) u naše krajeve — bili su na putu upoznavanja i praktičnog zbliženja ruske i hrvatske knjige, od odlučnog značenja. Ljudevit Gaj donosi naime na povratku iz Rusije sa sobom čitavu biblioteku ruske literature, dok spomenuti ruski slaviste, po povratku u domovinu, podržavaju i dalje lične i književne odnose s hrvatskim književnicima preporodnog doba. Tako dolazi do prvoga značajnijeg prevođenja ruskih pisaca u hrvatskoj književnosti: većina preporodnih književnika Hrvatske usvaja tim povodom ruski jezik u tolikoj mjeri, da gotovo od reda svi prevode ruske pisce te dobe. Jer gotovo svi viđeniji preporodni pisci uče ruski jezik, da bi se uz mogli neposredno upoznati s ruskom književnošću. Babukić, pišući Vrazu (iz Zagreba 4. XI. 1849.), umeće u svom pismu čitave rečenice na ruskom jeziku i potpisuje se „Tvoj verni Vekoslav Antonijević“. Perkovac priča, da je Preradović zajedno s njim i Utješenovićem koncem četrdesetih godina (1849.) proučavao na ruskom jeziku „Slovo o polku Igorevu“. Kukuljević je dotle usvojio ruski jezik, da je s lakoćom čitao ruske pisce i priznavao se poklonikom Puškinovim. Medo Pucić i Dimitrije Demeter, kao i Špiro Dimitrović Kotaranin prevode ruske pisce i pejsnike s ruskih izvornika. Isto tako i Ivan Trnski, pa i Ivan Mažuranić. Da je Mirko Bogović znao ruski, znamo po njegovim prijevodima iz ruskoga jezika u „Nevenu“, a odaju to i jezični rusizmi rasijani po njegovim književnim radovima. Milivoj Šrepel je zabilježio, da je s Bogovićem čitave noći bez predaha čitao ruske pisce i Antun Nemčić. I tako dalje, i tako dalje.

I. Doba romantizma

U doba romantizma prevodi se ponajprije, a i pretežito, lirika ruskih romantičara, napose slavenofila. Izbor je taj u skladu s tadašnjim potrebama hrvatske književnosti — u jeku hrvatskoga nacionalnog i književnog romantizma: tako ponajbolji hrvatski pjesnik preporodnog doba, „rusoman“ Stanko Vraz, marljivo prevodi Homjakova, Jazykova, Venevitinova, Žukovskoga, a jednako oduševljeno i Ljermontova i Puškina. Puškinovu prozu i stihove prevodi Demeter, stihove Trnski, Dimitrović Kotaranin (Jevgenij Onjegin, 1860.), dok O. Utješenović-Ostrožinski prevodi „Slovo o polku Igorevu“.

Sve obilatije prevođenje i zalaženje hrvatskih romantičara preporodnog doba u rusku književnost prve polovine XIX. vijeka ne zastaje, međutim, samo kod prevođenja: hrvatski pisci osjećaju, da je ruska književnost te dobe kadra postati učiteljicom tadašnje hrvatske stvaralačke književnosti. I oni se doista i ugledaju u remek-djela tadašnje ruske literature, oduševljavaju se njezinim stvarnim i formalnim postignućima u tolikoj mjeri, da najutjecajnijim književnim ideolozi i kritičari toga doba javno pozivlju hrvatske književnike na ugledanje u ruske književne uzore, poimence u Puškina i Gogolja. „Ne možemo ino nego svoj onoj našoj gospodi, koja pišu pripovijesti — poručuje hrvatskim književnicima Vrazovo „Kolo“ godine 1842. — preporučiti, da čitaju pripovijesti Puškinove i Gogoljeve, pa da nastoje te budu za nas Ilire u

našem duhu ono, što su rečena dva pisaoća u ruskom za braću Ruse“. Na toj pozadini onda i sazrijeva literarno-ideološki „vjeruju“ Stanka Vraza, osnivača hrvatske kritike: da *prava narodna književnost mora počivati na elementima narodne kulture*, stavljajući pri tom Puškina paradigmatičkim primjerom i uzorom narodnog književnika i umjetnika.

Autoritetni poziv Vrazov nije ostao bez odjeka. Jer u *Puškinu nalaze preporodni pisci velikoga učitelja književnosti*, a napose zato, što je njegov književni stil približio rusku narodnu književnost umjetničkim potrebama svoga naroda. Taj put onda preporučuju naši pisci i hrvatskim književnicima, pozivajući se na Puškinov primjer:

„Njegov je srodni glas
zblizio narodu nas“ — kliče Ivan Trnski u pjesmi „Puškinovoj uspomeni“, dok Špiro Dimitrović Kotaranin, da bi hrvatskom narodu što više približio klasično djelo Puškinovo „Jevgenija Onjegina“, prevodi taj roman na hrvatski u — narodnom desetercu.

Razumljivo je zato, da je izučavani i prevedeni književni rad kod hrvatskih romantičara sredine XIX. vijeka imao i znatna utjecaja na njihov stvaralački rad. Sâm Vraz, kao lirik, ugledao se u prevedene romantičare, napose u Puškina, kako to među ostalim dokazuje bjelodano i njegova balada „Frederik i Verunika“, koncipirana pod utjecajem Puškinove pjesme „Bahčisarajski fontan“, koju je Vraz pravim pjesničkim zanosom preveo još prije izradbe spomenute svoje balade „Frederik i Verunika“. Vrazova junakinja Verunika krv je od krvi Puškinove Zareme (u „Bahčisarajskoj česmi“); jedna i druga romantična junakinja, zatočena u tuđoj sredini, podjednako tuguju za svojim rodnim zavičajem, za izgubljenom mladošću i slobodom, žaleći se na nasilnog tuđina koji ih je zarobio. A i sva ostala psihološka faktura ove pjesme upućuje na izravnu vezu njenu s Puškinom, pa i time, da je Vraz svoju baladu i spoljašnim oblikom rusificirao, glosirajući je stihovima iz Puškinovih „Cigana“¹.

Jednako je izrazita utjecaja imao na Vraza Puškin svojom satiričkom poezijom, svojim oštro pointiranim epigramima, kojima se okamljao na svoje protivnike. Dovoljno je pročitati Vrazove „Komare i obade“, gdje su ispremiježani originalni Vrazovi epigrami i satire s prijevodima istovrsne Puškinove poezije, pa da se uvidi pjesnička istorodnost pomenutih prijevoda i originala, i po strukturi i po pointama. Pa i tematski su si međusobno bliski: obračunavanje sa svojim književnim i društvenim protivnicima (političkim cenzorima, lošim pjesnicima i sl.). Imajući takva učitelja u satiri i epigramu, kao što je to bio Puškin, nije čudo što je ova književna vrsta u Vrazovu radu, a kasnije i u čitavoj hrvatskoj preporodnoj književnosti (M. Bogović) zapremila tako vidno mjesto. Pa imamo li u vidu tu *učiteljsku ulogu*, što su ju je kod Vraza izvršila ova vrsta Puškinove poezije, onda ćemo znati pravo ocijeniti značenje te i takve Vrazove pjesničke djelatnosti, to jest učiteljske uloge, koju su njegova satira i epigrami izvršili na hrvatsku epigramsku književnost.

Odličnim poklonikom ruske literature valja smatrati i prvaka preporodnih dramatičara hrvatskih, Dimitriju Demetra, i to podjednako kao pre-

¹Badalić Josip: Puškin u hrvatskoj književnosti. Zagreb, 1937. str. 8—10.

vodioca i kao pjesnika. Prevodio je Demeter s oduševljenjem prije svega slavenofilsku poeziju (A. Homjakova, Jazykova i dr.), a zatim i Puškinove stihove i prozu. Od ruskih lirika izvršili su na Demetra, osim Puškina, ponajjači utjecaj ruski slavenofili, napose njihov ideolog A. Homjakov. Utjecaj je taj bio ne samo pjesničke, nego i ideološke prirode: Demeter, kao i Preradović, odlučno su se priklonili slavenofilskoj tezi o trulosti Zapada i njegove kulture, proričući svijetlu budućnost neistrošenom slavenskom Istoku i njegovoj samobitnoj kulturi. I zato Demeter u pjesmi „Grobničko polje“, jednako kao i Homjakov u pjesmi „Ostrov“, nazirući odlučnu borbu dvaju svjetova, Istoka i Zapada, Rusije i zapadne Evrope, pledira za tezu Istoka i predviđa njegovu pobjedu nad trulim Zapadom. Hrvati na „Grobničkom polju“, u borbi protiv najezde inovjeraca Mongola, bore se s uspjehom kod Demetra — i to kao predstraža slavenskoga Istoka — da bi obranili interese prave kulture, koju nije kadar obraniti „na smrt osuđeni Zapad“.

Demeter se, nadalje, ogledao i kao prerađivač Puškinove pripovijesti „Vijavice“ („Metelj“), koju je pripovijest objavio kao svoj „slobodni prijevod“ u preporodnom almanahu „Iskra“ godine 1844., gdje on ovu znamenitu Puškinovu pripovijest pohrvaćuje potpunom lokalizacijom. Radnju naime ove Puškinove pripovijesti prenio je Demeter iz Rusije u Hrvatsku, i to u Srijem i Osijek, preimenovavši pri tom i pojedine Puškinove junake ove pripovijesti. Glavna Puškinova junakinja Marja zadržala je doduše i kod Demetra ime Marija, no kod Puškina se Marja zaljubljuje na osnovu čitanja francuskih romana, dok kod Demetra to isto postizava njegova Marija čitanjem — njemačkih romana. Ovaj Demetров „prijevod“ odnosno ova Puškinova pripovijest, odigrat će, kako ćemo odmah vidjeti, važnu ulogu kod nastanka prve hrvatske novele — Bogovićeve „Slave i ljubavi“.

Međutim, Puškinova je „Vijavica“ ostavila zamjetan trag i u Demetровu pripovijedačkom radu: tema Puškinove „Vijavice“ obrađena je dvije godine kasnije u njegovoj izvornoj pripovijesti „Jedna noć“ („Iskra“, 1846.). I kod Demetra, kao i kod Puškina tema je — ljubav bez roditeljskog blagoslova, bijeg iz roditeljskog doma i potajno vjenčavanje.

No daleko je najznačajniji Puškinov utjecaj na Demetra kao dramatičara: „Boris Godunov“ udahnuo je bez sumnje dušu Demetровoj „Teuti“. Tema, osnovna motivacija i rasplet obiju tragedija podudaraju se, tako reći, bez ostatka: Boris Godunov došao je do carske krune ubistvom zakonitog prijestolonasljednika, carevića Dimitrija, a Teuta do kraljevske krune nasilnim uklanjanjem (progonstvom) zakonitoga nasljednika kraljevića Pineza. Nezakonito stečenu krunu, i Borisovu i Teutinu, preotimlju samozvanci, koji nose čak i isto ime — Dimitrije! I služe se pri tom jednakim sredstvom: Puškinov Dimitrije samozvanac pri rušenju nezakonitog vladara konspirira s tuđincima (Poljacima) protiv Borisa, a isto tako i Demetров Dimitrije Hvaranin (s Rimljanima) protiv Teute. Privremeno obojica i pobjeđuju. No samo privremeno, jer oni ipak ne vjeruju u svoje moralno pravo, pa se zato svojim protivnicima, koji ih ruše kao uzurpatore, nisu kadri do kraja iz svih sila oduprijeti — u obranu svoje krune. Pa čak ni u dvije: kad Demetров Dimitrije Hvaranini uspijeva da se izdajstvom domovine — kao i Puškinov Dimitrije samozvanac — dočepa grijehom stečene krune Teutine i postaje kraljem ilirskim, postaje on u stvari samo sudionikom

jednoga grijeha. Pa kad se Teuta žali na nevjeru i nezahvalnost puka, koji počinje napuštati uzurpatore i priklanjati se prognanom i zakonitom kraljeviću Pinezu (poput narodnoga plemstva kod „Borisa Godunova“!), Dimitar Hvaranin opravdava narod, nalazeći u njegovu postupku zasluženu kaznu za svoj i Teutin grijeh u nezakonitom prisvajanju tuđe (Pinczove) krune¹.

Jednakim se načinom spliče unutrašnji tragični čvor i kod Dimitra Hvaranina, smatranog narodnim izdajicom, a koji se međutim u svojoj dubokoj unutrašnjosti, kao i Boris Godunov, smatra samo čistim rodoljubom i dobronamjernim državnikom:

„Mnome se titra nečuveni udes — žali se Dimitar Hvaranin,
Mač podigoh da ti vraga smrvim,
Pak ošinuh tebe, domovino!
Stenješ, padaš, ranjena od mene,
Ah od mene, koji te žarko ljubim“. („Teuta“ V, 3.).

I tragični rasplet drame ruskoga i ilirskih uzurpatora poklapa se, bez obzira na njihovu različitu historijsku pozadinu, gotovo do kraja: grijehom stečene krune u tolikoj su mjeri teretom njihovim nosiocima, i kod Puškina i kod Demetra, da konačno povlače sa sobom u propast i nosioce i njihovo djelo.

Pored ove osnovne, idejne i etičke, okosnice, koja nedvoumno genetički povezuje Demetrovu „Teutu“ s Puškinovim „Borisom Godunovim“ — dvije tragedije jednako značajne za obje svoje nacionalne književnosti, — pokazuje Demetrova „Teuta“ i nizom detalja, poimence dramsko-tehničkoga karaktera, da se pjesnik „Teute“ inspirirao neposredno na vrelu Puškinovu „Borisa Godunova“, te time udahnuo dušu na vrelu ruskome *prvoj hrvatskoj klasičnoj drami*.

I na drugoga vidnog preporodnog dramatičara i pripovjedača hrvatskoga, Mirka Bogovića, imali su ruski pisci, napose Puškin, jaka utjecaja. Čitao je on i prevodio, kako smo to već vidjeli, ruske pisce, a naročito Puškina, kako nam to svjedoči i književni kritik Milivoj Šrepel². Kao urednik „Nevena“ isticao je on u izvornoj i prijevodnoj literaturi — u duhu Puškinovu, a po njemu i Vrazovu — prije svega narodni duh u stvaralačkoj književnosti: i kao urednik i kao pjesnik-stvaralac uskrisuje on i oblikuje u svom književnom radu pojedine značajnije događaje i lica iz domaće povijesti, birajući, kao i drugi njegovi suvremeni predstavnici narodne književnosti (Vraz, Demeter, Vukotinović, Kukuljević i dr.), u svojim pjesničkim djelima građu i teme iz hrvatske prošlosti. I kao što je Puškin uskrisio svoga Borisa Godunova i Pugačova, tako i Bogović umjetnički uskrisuje u svojim dramama redom hrvatske narodne heroje i borce, kalo što su Frankopan, Stjepan, posljednji kralj bosanski, i nadasve Matija Gubec, taj slavni hrvatski Pugačov. A ova nacionalizacija tematike kod borbenoga Bogovića ne znači samo umjetničko povodenje za tuđim, u ovom slučaju Puškinovim književnim primjerom, nego znači podjednako i svrsishodno primjenu narodnoga

¹ Ib. — p.19.

² Šrepel Milivoj: Puškin i hrvatska književnost. „Ljetopis JA, sv. 13. Zagreb 1898, str. 128—140.

načela u svijesnoj borbi književnoj protiv tadašnjega pojačanog nadiranja tuđinštine (apsolutizam i germanizacija pedesetih godina) u hrvatsku kulturnu i političku sferu.

Da bi ovaj potonji cilj što uspješnije postigao u umjetničkom pogledu, Bogović začinja svoje radove u duhu slavenofilskog romantizma folklornim koloritom: narodnim pjesmama, poslovicama, običajima („Hajduk Gojko“) — samo da bi sve bilo u što narodnijem duhu.

Stvaran i nedvouman utjecaj sa strane Puškina dade se kod Bogovića najjasnije zapaziti u njegovoj najboljoj noveli „Slava i ljubav“, koja je novela zadahnuta općim duhom Puškinovim etičkih i socijalnih shvaćanja. Provedjava tom novelom duh Puškinova rodoljublja, predanost ljubavi i vjernosti: uopće sva je ova novela obilato „rusificirana“. U sadržajnom i kompozicijskom pogledu oslanja se „Slava i ljubav“ do kraja na poznatu Puškinovu pripovijest „Vijavica“, koja ide u red češće prevedenih njegovih djela u hrvatskoj prijevodnoj književnosti.

Od godine 1844., kad je ova pripovijest prvi put na hrvatski „slobodno“ prevedena i lokalizirana (D. Demeter), pohrvaćena je ona pet puta: godine 1864. u „Slavoncu“, godine 1893. u „Domu i svijetu“ (pod nazivom „Bura“) i u „Narodnim novinama“ (pod nazivom „Mečava“), te konačno bez oznake godine u „Odabranoj biblioteci“ (u Sarajevu). Ovo neobično često prevođenje samo je znak, kako je ta pripovijest bila kod nas voljena, pa zato nije čudo, što se njome i Bogović dotle oduševio, da je pod njenim premoćnim dojmom koncipirao i svoju najbolju novelu „Slava i ljubav“. Upoznao se Bogović s ovom Puškinovom pripoviješću očividno putem pomenutoga Demetrova slobodna prijevoda „Vijavice“, koji je objavljen u „Iskri“ 1844., dakle 9 godina prije nego što je Bogović napisao svoju „Slavu i ljubav“ (1853.), ukoliko mu nije došao do ruku i sam ruski izvornik.

Jer sadržajno se ove dvije novele sasvim poklapaju: Puškinov bogati vlastelin Gavril Gavrilović, jednako kao i Bogovićev bogati vlastelin Blagajić, protiv se udaji svojih jedinica-kćeri za neke neobogate mladiće, koji se takmiče za ruku tih dviju jedinica. Oba mladića čak su jednako stari, kad ih u pripovijestima upoznajemo: obojica imaju točno 17 godina. Puškinov je „siromašni armijski zastavnik Vladimir“, a i Bogovićev je mladac jednako skromna partija: neki oficirski kandidat Ivan Kuljanić. Oba ženidbena kandidata, da bi bili dostojni svojih odabranica, treba da junačkim djelom zasvjedoče svoje lične odlike. I tako se dešava, da iste godine, za Napoleónova pohoda protiv Rusije, oba naša junaka, Puškinov Vladimir Burmin i Bogovićev Ivan Kuljanić, polaze na isto bojno polje, u Rusiju. Obojica se prema utvrđenom redu hrabro bore, obojica budu ranjeni, obojica su odlikovani (Rus ordenom Sv. Đorđa, a Hrvat Legijom časti!), obojica su odlikovani vanrednim unapređenjem (Rus postao pukovnik, Hrvat kapetan), i — least non least — obojica sretno stižu u željenu luku braka sa svojim bogatim miljenicama.

Kako se iz ovoga vidi, podudaranje ovih dviju pripovijesti, u sadržajnom i kompozicijskom pogledu, sasvim je očigledno. To podudaranje ide čak i do potpunog poklapanja u pogledu mjesta (Rusija) i vremena (1808—1812) radnje!

Pa i u karakterizaciji pojedinih lica ide Bogović sasvim Puškinovim tragom. Kao i Puškinove, tako su i Bogovićeve žene u ovoj noveli uzorne majke i vjerne drugarice svojih muževa, poštujući pri tom iznad svega narodne običaje i pjesme, kao i materinski jezik. I glavni junaci novele Bogovićeve zadahnuti su Puškinovim duhom: uzoriti karakteri u svim djelima, mislima i osjećajima. Pjevaju dabome i oni samo narodne pjesme, njegujući uz to brižno narodne hrvatske običaje, dok u njihovim prijateljskim razgovorima vlada „nepokvareni slavensko-patrijarhalni duh“. Pa i sredina u kojoj se kreću Bogovićevi i Puškinovi junaci, jedna je te ista u materijalnom i duhovnom pogledu. Bogovićev Kuljanić, našavši se u Rusiji kao ranjen i zarobljen Napoleonov oficir, ubrzo se osjeća kao „među svoiim više stotina vrsta udaljenim rođacima i zemljacima, a to ponajviše s toga, što je kod tih njegovih novih prijatelja vladao onaj isti prostodušni i patrijarhalni duh, kao i u njegovoj domovini. Izvan toga nalazio je tako isto gostoljubivost, iste gotovo običaje, a još k tome srodni ruski jezik, što ga ukratko vrijeme jur sasvim dobro nauči, ne mogav se dosta načuditi krepkoći ujedno i blagozvučnosti toga jezika, što ga odsele do materinjega svoga najvećma zaljubi“ („Slava i ljubav“).

Rusifikacija novele ide i dalje: djeca Ivana i Janice Kuljanićeve zovu se Fedor i Marija, dok se pripovijedanje Bogovićevo u ovoj noveli na svakom koraku začinja ruskim poslovicama, pozdravima i sličnim. Po koji put, dabome, i netočno i neumjesno, no glavno je, po Bogovićevu mišljenju, da bude ruski.

I tako je ova Bogovićeve novela, kojom se započinje rodoslovlje hrvatske novelistike i koja je dugo bila najpopularnija naša novela, i formalno i stvarno zadahnuta duhom Puškinovim.

I kao dramatik ostavio je Puškin zamjetan trag kod Bogovića. Najbolje se to opaža u njegovoj tragediji „Stjepan, posljednji kralj bosanski“, koja se tematski i kompozicijski oslanja na Puškinova „Borisa Godunova“. Oba ova tragična junaka domogla su se vlasti i krune ubistvom svojih takmaca. No zločinom stečena vladarska kruna i jednome i drugome ubojici ubrzo postaje kobnim bremenom: posrću oni pod teretom okrvavljene krune, gonjeni savješću i posljedicama svoga grijeha, dok tragično ne pogibaju i oni i njihovo djelo.

I unutrašnji je tragični konflikt u obje tragedije jednak: kao što Boris iskreno želi svojim vladanjem usrećiti svoju zemlju, tako i Stjepan, kralj bosanski,

„... pregorjet ne će i ne može
što je Bosna nam podharačena...“

On se, štaviše, odlučuje kao vladar da uskrati danak turskom caru

„... da taj kleti zulum
za sve vijeke skinem s Bosne moje...“

No griješničko grizodušje i Stjepanu kao i Borisu rastače vjeru u se i u svoju duševnu snagu dotle, da se oba ubice, mučeni sumnjama i strahom, srozavaju u sebi trzani pokolebanom savješću¹.

¹ Badalić Josip, o. c. p. 24.

Ima, međutim, i ne malo tragova u Bogovićevoj *lirici*, koji svjedoče o inspiraciji puškinskom poezijom¹.

A i Preradovićeva muza nije zazirala od ruskih inspiracija. Slavenofilska naime teza o opreci dvaju svjetova i njihovih kultura, Istoka i Zapada, koja je tako fascinirala Demetra, jednako je živo odjeknula i kod ovoga našeg najznačajnijeg lirika polovice XIX. vijeka — Petra Preradovića. I on kao i Demeter predviđa u duhu slavenofila Homjakova sukob dvaju oprečnih svjetova (Istoka i Zapada), vjerujući pri tom čvrsto u pobjedu zdravijeg i pravičnijeg Istoka. To je svoje stanovište iznio u pjesmi „Na Grobniku“, dovodeći tako tu svoju značajnu pjesmu i njezinom lokalizacijom uz Grobničko polje u izravnu vezu s Demetrovim „Grobničkim poljem“. U obračunu Istoka sa Zapadom pridaje on Hrvatima ulogu bojnih predstraža Istoka:

„Pobit će se do dva svijeta
— po prilici svoj —
na predstražah mi smo četa,
prvi naš je boj“.

Prema svemu tome preporodna epoha hrvatske književnosti koja je po duhu svome sazdana na bazi romantičarskih zanosa, povezana je spomenutim utjecajima izravnim i jakim književnim vezama s ruskim romantizmom. A veze su te, kako smo netom vidjeli, imale i pozitivnih rezultata, prije svega u utvrđivanju vrijednosti i značenja narodnog folklora kao važne osnove u izgradnji narodne kulture književne. Međutim, ideološko povezivanje naših preporodnih književnika s konzervativnom sredinom ruskoga slavenofilstva, koje je proglasilo svojom lozinkom — samodržavlje, pravoslavlje i nacionalnost, — imalo je i svojih negativnih posljedica: preporodni poklonici Rusije zazirali su od prisnijega povezivanja sa tadašnjim naprednijim ruskim književnicima i socijalno-političkim krugovima, pa se ta činjenica odrazila na nemilom zanemarenju našeg upoznavanja i prevođenja tadašnjih naprednijih ruskih pisaca, koji su narednih desetljeća povukli na se svu pažnju ruske, a i inostrane književne javnosti. Jer valja imati na umu, da su baš četrdesetih godina, kad su hrvatski preporoditelji prevodili ruske romantike pretežito slavenofilskoga kova, — da su upravo tih godina udareni osnovi novoj kritičko-realističkoj književnosti ruskoj, koja je kasnije odigrala povišenu ulogu u ruskom književnom i političkom životu. Jest, imamo li to na umu, onda jasno vidimo kako je povezivanje hrvatskih preporodnih romantičara uz konzervativno rusko slavenofilstvo imalo kao stvarnu posljedicu — odgodu ili čak osujećenost pravovremene oplodnje naše književne i socijalno-političke misli zrelim plodovima naprednijega ruskog političkog i književnog realizma. Ta je nemila zabluda zapažena na hrvatskoj strani početkom osamdesetih godina, kad književni almanah „Hrvatska“ prenosi hrvatskoj javnosti poziv ruske smotre „Vjesnik Evrope“ (1878.), da se neoslobođeni manji slavenski narodi imadu u svom vlastitom interesu što brže i što uže povezati s naprednijim elementima ruskog i političkog i književnog života².

¹ Ib. p. 26 — 27.

² Badalić Josip: Ruski pisci u književnosti hrvatskog preporoda. Zagreb, 1957 str. 41.

Povezivanje pak hrvatske književnosti s Puškinom, koje je donijelo preporodom obnovljenoj hrvatskoj književnosti tako utjecajnog učitelja književnosti, bilo je od odlučnog značenja ne samo za stvaralačku književnost hrvatsku, kako smo to vidjeli u istaknutim utjecajima na Vraza, Demetra, Bogovića i druge, nego i za oblikovanje ideoloških postavki nacionalne književnosti, postavki koje su, rođene romantizmom, bile ujedno i važna književna baština za ideološku izgradnju hrvatskoga književnog realizma druge polovice XIX. vijeka.

II. Doba kritičkog realizma

Povezanost hrvatske preporodne književnosti s ruskim književnim romantizmom skrivala je, među ostalim, i to, da najslavniji predstavnik ruskoga realizma četrdesetih godina, — iako se njegovo ime već početkom četrdesetih godina prenosi u viđenijim književnim izvještajima hrvatskim, — ipak ne prodire u našu prijevodnu književnost: to je ime Nikolaja Vasiljevića Gogolja. Vraz je još godine 1842., pledirajući za ugledanje hrvatskih književnika u rad tadašnjih velikih ruskih pisaca, poimence spomenuo, pored Puškina, još samo Gogolja, dok romantičara, napose slavenofilâ, koje naši preporodni pisci četrdesetih godina obilato prevode i usvajaju, Vraz uopće ne spominje. Od ove pak dvojice preporučenih prvaka ruskih prevode hrvatski preporodni pisci, a i sâm Vraz, samo Puškina, pjesnika ruskih pozitivnosti, dok se Gogolja, genijalnog kritičara ruske „gnusne stvarnosti“, nijedan preporodni pisac četrdesetih godina ne laća ni jednim jedincatim prijevodnim retkom. A da su oni dobro znali za Gogolja, kao prvaka ruske književnosti toga doba, dokazuje nam rječito samo Vrazovo „Kolo“ već godine 1842., gdje Vrazov ruski prijatelj Petar Dubrovski, urednik varšavske „Dennice“, ističe Gogolja kao najvećega pisca toga doba. „Na svijetlo je izišao — piše Dubrovski — također roman slavnoga pripovijedača Gogolja pod naslovom „Pohozdenija Čičikova ili mertvie duši“. Zanimljiv način, kojim Gogolj u toj knjizi pripovijeda i razne vlastitosti ljudi opisuje, potvrđuje zreo i potpuno razvijen um šaljivog poete. Gogolj čini epohu u umjetničkoj književnosti sadašnjega vremena. On je zaista veliki pisalac“¹. Iste godine u novom dopisu obavješćuje Dubrovski Vraza o izdanju „Sabranih djela“ Gogoljevih (u četiri sveska), ocjenjujući ih kao „prekrasni darak literature ruske“. „Gogolj je sada kod nas prvi pisalac u pripovijedačkoj struci“ — piše Dubrovski — „najnoviji plod njegova pera „Mertvie duši“, koji je nedavno izišao, veliku je kod nas porodio buku“².

Ne može dakle biti sumnje, da je nakon ovakvih izvještaja u „Kolu“ o Gogolju bio jak interes za nj i kod hrvatskih preporodnih pisaca. Što on ipak nije ni retkom prevođen, treba tražiti razloge na drugom mjestu: prije svega u nevoljkom primanju izrazitog kritičko-optužbenog realizma ruskoga na strani naših preporodnih pisaca, koji su bili pod utjecajem slavenofilskog romantizma i domaćega rodoljubivoga zanošenja s jedne strane, a s druge strane pod pritiskom domaćih cenzurno-političkih vlasti. I zato je naš, „ša-

¹ „Kolo“, II. god. 1842. str. 93—94.

² „Kolo“ III, 1843.

ljivi poeta“ Gogolj, kako ga nazivlje Vrazovo „Kolo“, počeo prodirati u hrvatsku prijevodnu literaturu tek polovicom pedesetih godina, i to s nekoliko mršavih prijevoda bezazlenijih Gogoljevih pripovijedaka, kao što su „Taras Buljba“, „Iz dnevnika jednoga ludjaka“ ili „Starosvjetski pomješćiki“, dok su „Mrtve duše“ i „Revizor“ te slična kritičko-optužbena djela Gogoljeva ostala još dugo nepoznata hrvatskim čitateljima.

No zato je u to doba, kao i narednih decenija druge polovine XIX. vijeka, u toliko jače odjeknula u hrvatskoj književnosti *književno-učiteljska riječ Ivana Sergijevića Turgenjeva*, pravoga i velikoga učitelja hrvatskoga realizma književnoga. Čitav niz najvidnijih nosilaca hrvatskoga književnog realizma stoji u svom stvaralačkom radu pod jakim i izrazitim sugestijama turgenjevskoga realizma, počevši od socijalno-političke problematike svojih djela, pa sve do metodičke obrade pojedinih problema i lica. Dovoljno je u tom pravcu da se upoznamo s pojedinim djelima istaknutih naših realista kao što su u prvom redu Ljubo Babić (Šandor Ksaver Đalski), pa onda Janko Leskovar, Jopisp Kozarac, Fran Mažuranić, Josip Draženović i drugi, pa da se uvjerimo, kako su njihovi Borislavići (u romanu Š. Đalskoga „Janko Borislavić“), Blinjevići (u pripovijesti Š. Đalskoga „Na rođenoj grudi“), Pavli Petrovići (u romanu J. Leskovara „Propali dvori“), Eugeni Vukovići (u pripovijesti „Mira Kodolićeva“ Josipa Kozarca) ili Luje Matkovići i Vlatki Lesići (u romanu Josipa Kozarca „Mrtvi kapitali“) — junaci naše realističke književnosti, — sa svim svojim problemima i mentalitetom, sa svojom društveno-ekonomskom okolinom te umjetničkim rekvizitima, — zadojeni duhom turgenjevlevskih Rudinâ, Kirsanovâ, Lavreckih i sličnih „suvišnih ljudi“ druge polovine ruskoga XIX. stoljeća. Isto to vrijedi i za sentimentalno-melankoličnu atmosferu „Lišća“ Frana Mažuranića, „Crtica“ i „Iskrica“ Josipa Draženovića, zadahnutih filozofskim patosom Turgenjevlevijevih „Pjesama u prozi“. Ukratko, *srž hrvatskoga književnog realizma osamdesetih i devedesetih godina zadojena je i hranjena sokovima turgenjevskog realizma*¹.

Čime se obrazlaže taj snažan utjecaj Turgenjeva na hrvatski književni realizam? Prije svega srodnošću socijalno-ekonomske strukture u tadašnjoj Rusiji i u Hrvatskoj, a time i glavnim materijalnim preduslovom, da se turgenjevski realizam tako lako i tako uspješno prenosi u hrvatsku književnu njivu druge polovine XIX. vijeka. Sredina je to, i u Rusiji i u Hrvatskoj, koju karakterizuje feudalizam u agoniji: ukidanje kmetstva u Rusiji pada u stvari u isto doba kad i uklanjanje feudalnih privilegija u Hrvatskoj, a to je početak šezdesetih godina. Istina, formalno ukidanje kmetstva u Hrvatskoj ide u godinu 1848., ali nastupom desetgodišnjega apsolutizma odgađa se stvarno razgrađivanje feudalnih odnosa sve do pada apsolutizma, pa se

¹ Badalić Josip: Ivan S. Turgenjev u hrvatskoj književnosti. „Novosti“, Zagreb, 6 — 7. IX. 1933, br. 245 — 246, — Isti: Odrzi ruske književnosti kod hrvatskih pisaca. Hrvatska varijanta „suvišna čovjeka“ kod Josipa Kozarca. „Zbornik Filozofskog fakulteta, II, 9 — 120. — Isti: Dostojevski u hrvatskoj književnosti. Zagreb, 1932. — Isti: Tolstoj kod Hrvata. „Radovi Slavenskog instituta“, Zagreb, 1956, str. 1 — 30. — Flaker Aleksandar: Hrvatska novela i Turgenjev „Radovi Slavenskog instituta; Sv. I. Zagreb, 1956.

prema tome može s mnogo opravdanja datum ukidanja kmetstva stavljati gotovo u istu godinu (1861.), kada se to zbiva i u Rusiji. Prema tome početak šezdesetih godina obilježuje i kod nas i u Rusiji gotovo simultano silaženje s vlasti društvene klase, koja je kroz stoljeća bila nosiocem materijalne i moralne kulture svoje društvene sredine. Godine su to, kad se kidaju i napuštaju pod zapljuskivanjem „proljetnih voda“ (Turgenjev) starodrevna ruska „Plemićka gnijezda“ (Turgenjev), jednako kao što se naheruju i srozavaju trošne strehe „Pod starimi krovovi“ (Š. Đalski) našega šljivarskog nazovipelmstva. Kmetovi, koji su kao vjekovne karijatide nosili na svojim helotskim plećima te stare plemićke krovove, formalno oslobođeni zakoraćuju u nov, naoko slobodniji život, prepuštajući međutim te domove i ta gnijezda isključivo njihovim vlasnicima, Lavreckima, Blinjevićima, Petrovićima, i njima sličnima. „Pod starimi krovovi“ nastaje bespomoćno rezoniranje i dociranje, kloje se konačno svršava slomom na čitavom moralnom i materijalnom frontu te klase „suvišnih ljudi“. Jer svi ovi predstavnici prevladane klase, nenavikli da na vlastitim ramenima nose svoja „plemićka gnijezda“, nisu kadri u kritičnome času pod svoje dotrajale stare krovove podmetnuti svoja vlastita radina pleća, već se oni, kao osuđenici na smrt, gube bilo u bespomoćnom glavinjanju i nerađu, bilo u jalovim filozofskim koncepcijama ili patriotskim deklamacijama. A dotle se njihovi trošni krovovi srozavaju i ruše, pokazujući pod sobom i svoje vlasnike. Ta atmosfera, odnosno materijalna pozadina — i jest ona zajednička i u suštini srodna socijalno-ekonomska osnovica naše i ruske narodne sredine polovicom prošloga stoljeća, osnovica, na kojoj u Rusiji niču turgenjevski Lavrecki, Rudini, Kirsanovi i njima slični, pa se onda — tako reći — pod srodnim klimatskim prilikama — presađuju u našu hrvatsku njivu u naše šljivarsko-plemenitaško Zagorje u agoniji kao Borislavići, Blinjevići, Batorići, Luje Matkovići, Lesići i njima slični.

Prema tome, imajući u vidu istaknutu srodnost socijalne strukture Rusije i Hrvatske sredinom prošlog stoljeća, kao i izvjesni međuslavenski mentalno-psihološki afinitet, postaje nam razumljivim, zašto se tako brzo i uspješno udomljuje u našoj knjizi u drugoj polovini XIX vijeka Turgenjev kao pjesnik jednoga staleža, jedne epohe u agoniji, epohe, koja je kao i u Rusiji tako en miniature i u Hrvatskoj uglavnom dotrajavala svoje dane. Bilo je to u stvari sa stajališta prodiranja Turgenjeva — osvajanje terena po liniji najmanjega otpora: „naš Ivan“ (V. Gaj) postaje uzorom i učiteljem hrvatske realističke književnosti, kako to priznaju u svojim autobiografijama sami književnici toga razdoblja¹.

I hrvatska književna kritika odnosila se prema Turgenjevu jednostavno sklonu: počevši od Velimira Gaja, koji opsežnom „Životopisnom i književnom certom“ kritički uvodi u hrvatsku književnost Turgenjeva kao „Shakespearea pripovjedaka“², pa sve do Evgenija Kumičića, koji i pored toga

¹Tako nam postaje jasnom i činjenica, da napr. Tuurgenjevljev vršnjak, Dostojevski, pjesnik ruskih „raznočinaca“ tuđih našoj sredini, nailazi kasno u hrvatskoj književnosti na odjek: za nj se u hrvatskoj književnosti ni ne zna, sve onamo do njegove smrti, dok je Turgenjev do svoje smrti gotovo u cijelosti preveden.

²„Danica Ilirska“ XX (1866) str. 220 i d. u članku V. Gaja „I. Turgenjev i zapadna Evropa“

što je poklonik zapadnog naturaizma (Zola), preporuča našim književnicima (u „Vijencu“) osamdesetih godina, da se ugledaju na Turgenjeva. Isto to čini i Josip Pasarić, kritičar, a u jednakom duhu odazivlju se o Turgenjevu u raznim prigodama i Vladimir Mažuranić, Ivan Zahar, Milivoj Šrepel i drugi. Preporuke većine ovih kritičara, istina, kreću se uglavnom oko toga, da je Turgenjev, ili kako ga Velimir Gaj zove, — „naš Ivan“ — „Slavjanin“, u neku ruku naše slavenske gore list, pa nema ništa naravnije, nego da se „divna melankolija“ ovoga ruskoga pisca nakalami na našu hrvatsku „golubinju ćud“ i slično.

Glas ove i ovakve kritike djelovao je doista na „golubinju ćud“ i tadašnjih hrvatskih čitača i pisaca. Oni o tome ostaviše i rječita svjedočanstva. „A sada čitajući ga (Turgenjeva) — priznaje na jednom mjestu glavni predstavnik hrvatskog književnog realizma, Đalski, — bude mi kao da je moj dom, njegove uredbe i njegov život oko mene zamnio svojim dragim glasovima. Oni ruski domovi, ona ruska gospoda, oni ruski mužiki, ona divna poezija prirode i ladanja, što ih je Turgenjev, „kralj novele“ gotovo divinatorno, a savršeno majstorski u svojim radnjama znao stvoriti i predočiti, u svemu je budilo u meni drage uspomene iz doma. . . . Od sad mi bude Turgenjev moj svakidašnji pratilac u duhu. . . . Turgenjevljevo gledanje sela učilo me promatrati. . .“

Jednako se odrešitim poklonikom Turgenjeva smatra i drugi istaknuti predstavnik hrvatskog realizma druge polovine XIX. vijeka, Josip Kozarac. U svojoj autobiografiji priznaje on izrijeком Turgenjeva svojim književnim učiteljem: „Da mi je — dok sam stvarao i pisao te moje pripovijetke — kaže Kozarac — pred očima lebdio Turgenjev, onaj ljupki, bogoduhi aristokrata među umjetnicima, to je već davno poznato. Tko iole ima iskru umjetničkoga čuvstva u sebi, pa pročita i shvati onu divnu harmoniju, koja vlada u svijetu njegovih novela, taj mu se ne može oteti“. I doista, Josip se Kozarac također nije oteo ovome ruskome „Shakespeareu pripovjedaka“: njegovi junaci kao što je Lujo Matković (u „Mrtvim kapitalima“) ili Eugen Vuković (u „Miri Kodolićevoj“) tipični su „suvišni ljudi“ inspirirani duhom Turgenjevljevih Rudina. A isto tako i njegov gospodarski reformator širokih koncepcija, Vlatko Lesić (u „Mrtvim kapitalima“) u stvari je krvno srodan Lavreckima i sličnim maštaocima o zemaljskom raju putem gospodarskih reforama. Svi su oni u stvari naivnjaci, vjerujući da će melioracijama uske i uskogrudne svoje okoline omogućiti izgradnju novoga i srećnijega poretka, ne dirajući radikalnijim zahvatom u cjelokupan društveni poredak svoga vremena. Kozarac kao malo koji pisac neposredno povezuje svoja književna djela iskrenim i izravnim upućivanjem na ruska vrela svojih inspiracija — napr. na Turgenjevljevu Lizu ili Asju ili na Ljermontovljeva Pečorina kao prototipa suvišna čovjeka za svoga Eugena Vukovića (u „Miri Kodolićevoj“), obilježujući ih sasvim turgenjevskim rezoniranjima.

I tako je doista bilo — može se reći — u duši većine naših realista: Turgenjevljevo gledanje na svijet učilo ih je promatrati i gledati sve kroz prizmu turgenjevskog realizma. Valja samo potanje porediti tipičnije junake Turgenjevljeve kao što su Rudin i Lavrecki s korespondentnim junacima Đalskoga Lavom Blinjevićem („Na rođenoj grudi“) i Jankom Borislavićem (u istoimenom romanu) ili Kozarčevim Lujom Matkovićem („Mrtvi kapitali“)

ili Eugenom Vukovićem („Mira Kodolićeva“) i sličnim pa da se vidi njihova srodnost: sve su to umna i rječita, talentirana i uglađena „djeca iz bolje kuće“, koja su na vrelu evropskoga znanja velikom kašikom crpla kajmak savremenoga ljudskog znanja, mijenjajući evropske univerzitete i fakultete kao košulje i usvajajući od reda jednakim talentom sve tekovine moderne nauke. Imadu oni u pripremi svaki po koju formulu, po kojoj je moguće spasiti i povesti k sreći čitav narod, ili čak i čovječanstvo, no u svome su ličnom životu, kao i kasnije u narodnopolitičkom, sasvim bespomoćni, bezvoljni, jer ne umiju da stvore ma kakvu stvarnu odluku, a još manje da je i izvrše vlastitim radom do kraja. Dolaze oni konačno do uvjerenja, i oni i njihova okolina, da su oni ljudi koji ne znaju kako bi sobom, oni su u stvari i sebi i svojoj sredini — „suvišni ljudi“ (Turgenjev). Na tome ne mijenjaju ništa ni njihove značajnije odluke koje u času razočaranja sa životom stvaraju: da bi se vratili k zemlji, ka kulturi zemlje i tako pridizanjem narodnog blagostanja podignuli i kulturnu razinu svoga naroda („Plemićko gnijezdo“, „Janko Borislavić“, „Na rođenoj grudi“, „Mrtvi kapitali“, „Propali dvori“).

Pod sugestijama turgenjevske melankolije odnosno Turgenjevlevijih „Pjesama u prozi“ stoje, među ostalima, i dva naša istaknuta crtača realističkog razdoblja: Fran Mažuranić („Lišće“) i Josip Draženović („Iskrice“, „Crtice“). Poezija svjetske boli, kojim odiše u crtičarstvima pomenutih naših pisaca, inspirirano je Turgenjevom, dolazeći tako k nama sa zakašnjenjem od pola vijeka.

Rusko, ili bolje reći, turgenjevsko porijeklo inspiracije kod ovih i kod još ponekih naših realista osamdesetih godina dađe se, tako reći, i leksički opipati. Ima tu, gotovo kod svih, razasutih rusizama u frazeologiji i u riječima: tako su na pr. Đalskome rukavice „golubove boje“ (sive) prava „prelest“ i „velikoljeplje“, dok je Draženović u „ožidaniju“ (očekivanju), a Leskovar se oduševljava „u gluši“ (u zabiti) „pogodom“ (lijepim vremenom) i sl.

Pa i na zvanja pojedinih junaka (Pavao Petrović, Dobrinski i dr.) u romanima realista odaju izvjesnu rusofiliju njihovih autora; a isto tako i pseudonimi pojedinih pisaca te dobe, kao na primjer Sergej Hetmanov (August Harambašić), Ivanov (Milivoj Dežman), Jegorov (Vladimir Treščec), Sergije P. (Ivo Vojnović), Vanja (Milan Ogrizović) i dr.

Međutim, sve ove istaknute činjenice, koje u stvari svjedoče o genetičkoj povezanosti hrvatskoga realizma s Turgenjevom i ruskim realizmom XIX. vijeka, ne valja nipošto smatrati nečim, što bi moglo da umanjí historijsku ulogu i veličinu hrvatskoga realizma i njegovih nosilaca za hrvatsku književnost prošlog stoljeća. Jer valja smatrati pravom srećom, što su hrvatski roman i novela, pa i drama, u svom nastajanju, imali tako konstruktivnoga književnog učitelja kao što je bio Turgenjev. Samo tako snažan i duhovno srodan književnik, a u isto vrijeme tako vrstan pripovjedač i umjetnik, koji je snažno obilježio prijelaz iz romantike u realizam, mogao se tako lako i uspješno nametnuti našim polirskim decenijama, a za njima i našem realizmu: Mogao se i morao nametnuti i hrvatskim čitateljima, koji su — odbacivši nakon narodnog osvještenja tuđu i tuđinsku lektiru — tako reći praznoruki čekali na svoju vlastitu književnost, a isto tako i piscima hrvatskima, koji su po kulturnoj i literarnoj orbiti svoga vremena tražili Arhiemedovu točku i konačno je našli u slavenskom „Shakespeareu pripovijedaka“ — Ivanu Turgenjevu.

Ipak hrvatski realizam, razumije se, nije u cijelosti preuzeo Turgenjeva: socijalna intonacija u ranijim Turgenjevljevim djelima („Lovčevi zapisi“) nije odjeknula određenijom inspiracijom kod naših realista. Borac za socijalne reforme (ukidanje kmetstva) mladi Turgenjev, sugestivni zagovarač podjarmljenog seljaštva, nije pobudio u redovima naših realista adekvatnih tonova. A nije ih našao ni mogao naći, jer su svi nacionalno-politički naponi hrvatskoga naroda u to doba, kao i kasnijih decenija, usredotočivali u narodno-oslobodilačkoj borbi protiv tuđinske austro-mađarske dominacije, potiskujući tako od nevolje socijalno-političku problematiku toga i poznijega razdoblja na bolja vremena. I tako naši realisti pišu zanosne ditirambe o neviđenoj ljubavi našega seljaka prema domovini (Đalski: „Na rođenoj grudi“) u doba, kad hrvatski seljak uz kletvu hrpimice napušta svoju rodnu grudu i odlazi trbuhom za kruhom kao iseljenik u Ameriku!

Međutim, odrešitiji, kritičkiji tonovi s područja ruske realističke književnosti odjekuju u hrvatskoj literaturi istom pod sam kraj XIX. vijeka, kad u sav glas progovora prijevodima, a onda i književnim i idejnim utjecajem „veliki pisac ruske zemlje“ Lav Nikolajevič Tolstoj. Odjek sugestivne umjetnosti riječi „savjesti ruskoga naroda“ kao i po čitavu svijetu, bio je snažan i u Hrvatskoj. I to ne samo u umjetničkom, nego i u idejnom, pa i u političkom pogledu¹.

U idejnom pogledu stekao je Tolstoj u redovima hrvatske inteligencije širok krug poklonika, a što se odrazilo čak i u političkoj ideologiji hrvatskih narodnih učitelja braće Radića. Tu činjenicu potvrđuje i sam Stjepan Radić u svojoj autobiografiji, navodeći da su dvije Tolstojeve pripovijetke, i to „Čim ljudi žive“ i „Tri starca“, bile od odlučna značenja za idejno i etičko izgrađivanje čitave njegove političke ideologije².

Kao simptom masovnijeg odjeka Tolstojeve umjetničke riječi u Hrvatskoj valja ocijeniti činjenicu, da su u Hrvatskoj još za života Tolstojeva postojali kružoci tolstojevaca, a jedan od takvih kružoka, u Selcima na otoku Braču, izgradio je godine 1911. u svom mjestu i javni „Tolstojev park“, da bi zatim, uoči Prvoga svjetskoga rata, dakle pod Austro-Ugarskom, podigao na najzapađnijoj izbočini Slavenstva, prvi javni spomenik u tome parku Lavu Nikolajeviču Tolstoj.

Pa i u književnom pogledu bio je Tolstojev utjecaj snažan. Kao pripovjedač odjeknuo je on, u poredbi s Turgenjevom, slabije. Tek tu i tamo po koji tolstojevski ton samozatajne kršćanske ljubavi odrazio se (na pr. u „Đurđici Agičevoj“ Š. Đalskoga ili u „Vlahinji“ Vjenceslava Novaka), ali i taj je mogao biti inspiriran snažnim likom Turgenjevljeve Lukerije („Žive moći“).

Spontaniji je i neposredniji utjecaj Tolstojev na hrvatsku dramsku književnost. Godine 1898., kad se po prvi put izvodila na hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu „Vlast tmine“, potresao je Tolstoj, kao ni jedan dramski pisac ni prije ni poslije njega — savješću hrvatske književne javnosti. Mračna

¹ Badalić Josip: Tolstoj kod Hrvata; „Radovi Slavenskog instituta“, Sv. II, str. 1—30, Zagreb, 1956.

² Radić Stjepan: Moj politički životopis („Božićnica“ 1926. Str. 55 — 84).

stvarnost ruske narodne zaostalosti, kako je prikazana u „Vlasti tmnine“, osjetila se u tadašnjoj hrvatskoj javnosti kao svoja, vlastita stvarnost. I zato je i hrvatska drama reagirala na Tolstojevu dramu „Vlasti tmnine“ rijetkom spontanošću: još iste godine 1898. prikazuje se prva hrvatska naturalistička drama koncipirana sasvim u duhu Tolstojeve „Vlasti tmnine“, — „Truli dom“ mladoga hrvatskog pisca Srđana Tucića. I tematski i kompozicijski prislanja se Tucićeva drama potpuno uz „Vlasti tmnine“: slika tamnih strasti neprosvijetljena seljaštva iznesena je i tu naturalističkom iskrenošću, djelujući u stvari kao strašna optužba lažne građanske civilizacije, koja je glavni krivac neprosvijećenosti najširih narodnih redova. Zanimljivo je pri tom, da je hrvatski sljedbenik Tolstojeve „Vlasti tmnine“, Srđan Tucić, u svome „Trulom domu“, a jednako kasnije i drugi hrvatski naturalista Fran Hrčić u svojoj drami „Sumrak“, — bio i formalno zarobljen svojim uzorom: čitav dramsko-scenski milieu rusificira se i spoljašnje — potpunom rusifikacijom imena dramskih lica „Trulog doma“ — i unutrašnje (općim psihološkim nastrojenjem) samo zato, da bi stvar što „ruskije“, što „tolstovskije“ djelovala. Taj sugestivni uticaj Tolstojeve „Vlasti tmnine“ u hrvatskoj dramskoj književnosti zabilježen je i u tadašnjoj hrvatskoj dramskoj kritici kao umjetnički fenomen svoje vrste. „Rijetko je koje književno djelo — veli se tu¹ — bilo od tako snažna dojma na savremenu dramsku produkciju, kao Tolstojeva „Moć tmnine“. I u nas je „Moć tmnine“ uvelike djelovala na karakter naše dramske produkcije. Tucićev „Truli dom“ i Hrčićev „Sumrak“ stvoreni su pod neposrednim dojmom Tolstojeva djela i nema sumnje, da je upravo ta neposrednost impresije u velike bila odlučna, te naši ponajbolji dramatičari ne iznose samo srodne sujete, onome Lava Tolstoja, nego upravo značajke ruskoga čovjeka i sjene ruske duše“.

Pa i u kasnijoj hrvatskoj dramatici, već u XX. vijeku, još su se tu i tamo odražavali odjeci Tolstojeva dramskoga naturalizma, eno sve onamo do Kosorova „Požara strasti“, Galovićeve „Matere“, Milčinovićkine drame „Bez sreće“ i dr.

Međutim, ni ovi sumorni, puni otpužbe tonovi Tolstojevi, ma koliko su unijeli izvjesnu disonaciju u idiličnu „turgenjevštinu“, kako je ona prešana na hrvatsku književnu njivu, nisu zahvatili u književnosti hrvatskog realizma nikakva jačeg zamaha: „savjest ruskog naroda“ uzbivala je u hrvatskoj književnoj sredini samo nevelike literarne krugove, koji su i ovu Tolstojevu problematiku shvatili manje više knjiški, ne tražeći i ne nalazeći njena odjeka u širim narodnim redovima, pa je zato i taj manje ili više slučajan prodor Tolstojev u hrvatsku dramu ostao bez znatnijih posljedica za hrvatsku književnost.

III. Doba socijalističkog realizma

Historijska pojava osnivača ruskoga socijalističkog realizma književnoga, A. M. Gorkoga, koji se popinje neuporedivom brzinom i uspješnošću na svjetsku književnu scenu krajem XIX. vijeka, odjekuje već početkom našega vijeka snažno i u hrvatskoj prevodilačkoj književnosti, kao i u kaza-

¹ Duerr Oskar: Adela Milčinović „Bez sreće“ — drama u 3 čina. „Savremenik“, god. VIII, 1913., str. 64.

lišnom životu, da bi se zatim jednako odrazila u stvaralačkoj književnosti. Prvo desetljeće našega stoljeća bilježi uopće najoduševljenije prevodenje, kazališno prikazivanje i književno utjecanje A. M. Gorkoga kod Hrvata. Pripovijetke i romani pune tih godina naše dnevničke, časopisnu prijevodnu literaturu („Vijenac“, „Prosvjeta“, „Dom i svijet“), a izlaze i posebna književna izdanja („Foma Gordjejev“ 1901., „Izabrane pripovijesti“ u izdanju Matice Hrvatske godine 1906.) i mnoga druga¹.

A i piše se o Gorkome, ponajviše pohvalno, ali ima i oprečnih glasova. Milan Marjanović, među prvima, referira godine 1902. opširnije u „Vijencu“ o kazališnim uspjesima Gorkoga u Rusiji, a zatim dolaze i senzacionalni kazališni uspjesi Gorkoga u Njemačkoj. To pobuđuje naše teatralce na odluku, da prenesu u berlinskoj režijskoj koncepciji znamenitu dramu „Na dnu života“ na zagrebačku pozornicu. Izvode se ne dugo iza toga, iako s manje uspjeha, i Gorkijevi „Malomještani“.

Naša književna kritika primila je spomenute dramske radove nejednako. Bilo je i nerazumijevanja. Ipak na najodgovornijem književno-kritičkom mjestu pravilno je ocijenjen i primljen Gorki. „Gorki nam iznosi novi svijet bosjaka, — piše u „Vijencu“ (godine 1903.) najistaknutiji književni kritičar te dobe Milivoj Dežman Ivanov — i to u tako savršeno izrađenim likovima, da osupnuti gledamo taj život, koji nam se u svoj svojoj strahovitoj golotinji prikazuje. Ljepota drame baš leži u toj dubini piščeva shvaćanja, koji je umio takvom snagom prikazati te ljude. Ako je kojem gledaocu u prvi mah i odvratn onaj milieu, ipak se neće moći oteti sugestiji piščevoj. Gledalac ima gotovo isti dojam kao kad čita „Inferno“. Kao da uz Dantea stupaš mimo ove grozote. No kroz ovu tamu paklenih krugova vodi te istina, koja otkriva sve kutove ljudske duše. I ako smijem tako reći, Gorkome je bila jedina tendencija, da nam pokaže, da su i oni bosjaci — ljudi. I mi, ako smo navikli prosuđivati bližnjega prema stanovitim zakonima, koje držimo za dobre, krivo činimo, kad ne priznajemo ovih ljudi sa dna života ljudima zato, jer nisu članovi *našega* društva. A ipak i posljednji ovaj čovjek ima svoj poziv i svoje mjesto u svemiru. I ako mi, ograničeni posebnim nazorima, izlučujemo takove ljude, — ne shvaćamo život. Gledajući ovu dramu mi vidimo svijet, i to idejni svijet, u kojemu ako i nesređeno, a često i protuslovno niču isti nazori, stvaraju se ista pitanja, dižu se iste sumnje, kao i kod neizopćenih. Ovim svojim mislima dobiva drama skroz revolucionaran temelj. To je optužba protiv društva, protiv uredaba, koje klasificiraju ljude i monopoliziraju ideje“.

Tako je primio Gorkoga *napredniji* dio naše građanske književne sredine („Moderna“), početkom našega vijeka, dok je drugi dio, konzervativni, susreo Gorkoga s izvjesnom rezervom. Eno, godine 1906., kad Matica Hrvatska izdaje „Izabrane pripovijesti“ A. M. Gorkoga — u uvodu se Matica (M. Lovrenčević) u znatnoj mjeri ograđuje od samoga pisca, kojega izdaje.

Međutim i pored različitih, pa i oprečnih gledanja na Gorkoga, on je u tom desetljeću živo odjeknuo i u hrvatskoj stvaralačkoj književnosti: prije svega u književnom djelu ranijih godina Josipa Kosora i Ivana Kozarca.

¹ Badalić Josip: Maksim Gorki v literaturah narodov Jugoslavii. „Slavjane“, 1957, №. 1. Moskva 1957.

Istina, odjek je taj bio sasvim ograničen i kratkotrajan, ali zato neobično neposredan i jasan. Odjek taj, odnosno izravni utjecaj nije bio, međutim, uvjetovan samo štivom bosjačke literature Gorkoga, nego i realnim uvjetima hrvatskoga privrednog života na prelomu XIX. i XX. vijeka, napose u prvom deceniju. To je vrijeme procvata crne eksploatacije našega narodnog šumskog blaga grabežljivim tuđim kapitalom, te gomilanje jeftine radne snage u šumskim industrijama u Hrvatskoj i u Bosni. Jaka fluktuacija toga i takvog radništva, rekrutiranog iz redova proletariziranoga seljaštva, naročito Like i Bosne, okupljala je u pojedinim industrijskim eksploatacionim središtima, gde je na čas potekao škrti novac, i raznorodnu, često i sasvim pustolovnu čeljad sa „dna života“. Eto s tim društvenim slojem, sastavljenim od svetaca, pustolova i propalica — došao je u dodir, radeći na predratnim administrativnim položajima u Bosni, i naš Kosor. Došao je s njima u doticaj u času, kad je imao sa sobom pouzdana vodiča kroz ovakvu ljudsku tajgu u bosjačkome majstoru — Gorkome. I nije zato čudo, što se talentirani Kosor na svoj način posluzio majstorskim vodstvom svoga velikog učitelja: i on, upoznavši Gorkijeve Čelkaše, Malve, Makare Čudre, pronalazi i u našoj tadašnjoj „bosjačkoj“ sredini naše Čelkaše, Malve, Makare Čudre. Eno, pune su ih prve dvije knjige Kosorovih pripovijedaka: „Crni glasovi“ i „Optužba“, obadvije izišle u Zagrebu godine 1905., a ima ih i u knjizi predratnih pripovijedaka (prije 1914. godine) izdanih u Zagrebu godine 1925. pod naslovom „Mirisi zemlje i mora“.

Kosorove ličnosti, ponižene i povrijeđene, vape za izgubljenim čovječjim dostojanstvom, veličajući snagu i vrednotu čovjeka stavom Gorkijeva Satina („Na dnu života“). „Najveće je božanstvo — dostojanstvo čovjeka!“ — rezonira jedan od junaka Kosorovih. — „Čovjek jake volje može suhu pješčaru polijevati okeanom i tamo naći plodnost svojih ruku!“ „Čovjek i jest iz niske puzajuće životinje, kroz gorke i bezbrojne suze te prirodne prosvjete stvorio sebe čovjekom, i nikome nema zahvaliti svoju ljudsku čast, nego sebi!“ Gorki je to sažeo u geslu: „Все для Человека — все в Человеке!“ („Человек“).

Kosor je na svoju knjigu pripovijesti „Optužba“ stavio kao moto netom citirane riječi Gorkoga: Sve je u čovjeku — sve za Čovjeka!“. Još više, on svoju „Optužbu“ (naše tadašnje stvarnosti) posvećuje — Maksimu Gorkome. A taj svoj odnos poštovanja prema Gorkome naglasio je on i izrekom u uvodnoj pripovijesti „Optužbe“.

Manje izrazit bio je utjecaj Gorkoga na Ivana Kozarca, poimence u njegovu „Đuki Begoviću“, siledžijskom bečarini čelkaškoga tipa. I on hoće živjeti po volji pošto-poto: „njemu je bilo najvećma stalo ne ćutjeti nikakvih veza i spona na sebi, na duši svojoj, biti neovisan o ljudima, o prilikama, o selu. To su bile — barem se njemu činilo, — njegove težnje ... živjeti po volji, to je život — pa dokle — dotle...“

S Josipom Kosorom i Ivanom Kozarcem bio bi, čini se, književni utjecaj Gorkoga početkom našega vijeka uglavnom iscrpen. Utjecaj je taj neposredan, snažan, ali odveć kratkotrajan. Manifestan utjecaj Gorkoga u hrvatskoj književnosti bilježi prema tome svoj početak razmjerno rano, već u prvom desetljeću našega vijeka, da bi se zatim ubrzo pretvorio iz intenzivnoga u ekstenzivniji utjecaj: Gorki se marljivo prevodi, strastveno čita sve širim redovima

hrvatske napredne inteligencije, napose narodne omladine, aktivno sudjelujući u njihovu idejnom izgrađivanju. No valja imati na umu, da je Gorki — sve ovamo do narodnog Oslobođenja godine 1945. — bio pod reakcionarnim režimima u Hrvatskoj — bili oni austrougarski ili jugoslavenski — nepoželjan pisac, pa prema tome politički progonjen i plijenjen pisac. Punom i slobodnom umjetničkom riječi progovara daroviti osnivač ruskoga socijalističkog realizma književnog u hrvatskoj literaturi i književnoj javnosti tek nakon Oslobođenja.

Zaključak

Osvrnemo li se sada, zaključujući ove izvode, općim pogledom na iznesene činjenice, tad vidimo, da je ruska književnost imala za posljednjih stotinu godina znatna i plodotvorna utjecaja na hrvatsku književnost, dajući joj u pojedinim njezinim razvojnim periodima određene značajke izravno povezane s ruskom književnošću.

Međutim, taj je ruski utjecaj, kako smo vidjeli, bio svijesno izazvan — a ne nametnut — još u preporodno doba, po pravcima hrvatske književne misli (Vraz, Bogović, V. Gaj), da bi mlada i oslobođena hrvatska književnost dobila pouzdane učitelje književnosti u srodnoj slavenskoj književnoj sredini. Izazvan tako aktivnim izborom hrvatske književne misli, ruski je književni utjecaj značio samo konstruktivno i linearno ugledanje hrvatskih „pisaoca“ u ruske pisce, ali tako, da hrvatski pisci budu za Hrvate ono, što su ruski za Ruse: izvorni odjeci duha svoje zemlje i svoga naroda (Vraz). I doista na toj je liniji i izgrađen ruski učiteljski utjecaj u našoj književnosti: umjetničkim metodama klasične ruske književnosti oplođene su umjetničke metode naše stvaralačke književnosti druge polovine XIX. st. Međutim, naša umjetnička i idejna rješenja u djelima pojedinih pisaca, kad su išla — u vezi sa specifičnim društvenim prilikama naše sredine — u raskorak s gledanjima ruskih pisaca, ta su rješenja specifično naša, idejno i umjetnički nezavisna ma od koga. To je i razlog, što su naši daroviti pisci, poklonici ruske književnosti, u suštini vazda ostajali svoji, daleki od ma kakva epigonstva. A takva je bila i ostala ona hrvatska književnost, koja je sebi odabrala za učiteljicu — najdarovitiju književnost svijeta.

Josip Badalić

Напомена Уредништва. У овоме одељку штампају се они реферати одржани у Књижевнoистoрискoј секцији, који су Уредништву послати благовремено.